

Empirie

Een reactie op de commentaren van Reinoud Bosch, Fred Wester, Edward Groenland en Adri Smaling

Harrie Jansen*

Met veel plezier heb ik de commentaren gelezen van de discussianten die ik al vele jaren ken en waardeer als mederedacteuren van KWALON. Ik voel me gesterkt door de ervaring dat zij het weliswaar alle vier, ieder op zijn manier, apert oneens zijn met kernonderdelen van mijn essay, maar het blijkbaar toch de moeite waard vonden om er tot hoofdbreken toe voor te gaan zitten.

Ik zal aan de hand van de commentaren nadere toelichtingen geven bij mijn kernbegrippen en stellingen en de conclusie die ik daaruit getrokken heb.

Ik begon mijn essay met de constatering dat de discussie over de tegenstelling kwalitatief onderzoek-kwantitatief onderzoek wordt vertroebeld door vermenigving met andere tegenstellingen en dat je de discussie alleen helder kunt krijgen als je die beperkt tot empirische wetenschap, dat wil zeggen wetenschap die toetsbare uitspraken pretendeert te kunnen doen op basis van waarnemingen. De inzet van mijn essay was vervolgens om te specificeren wat de vooronderstellingen zijn van die pretentie en hoe realistisch die zijn, en de stelling dat die vooronderstellingen (en hun beperkingen) zowel voor kwalitatief als voor kwantitatief empirisch onderzoek gelden.

Werkelijkheid

Alle vier de commentaren zetten vraagtekens bij mijn stelling dat je als empirisch onderzoeker moet aannemen dat er *een objectieve* werkelijkheid is.

Bosch houdt me voor dat ik misschien een ‘*externe* realiteit’ bedoel, ‘los van impressies’. Dat vind ik een goed idee, want dat bedoelde ik met objectief. Voor mij zie ik een beeldscherm. Als ik even naar buiten kijk, zie ik twee eksters in een boom en realiseer me weer hoeveel gevogelte er de laatste decennia de stad in is gekomen. Kijk ik vervolgens weer terug, dan is mijn scherm er weer. En dat verbaast mij niet, want ik had niet anders verwacht. Ik ga ervan uit dat dit hetzelfde scherm is dat ik zojuist ook zag, dus dat het er is gebleven terwijl ik even niet keek. Er bestaat een wereld van objecten die niet verdwijnen als je er niet naar kijkt. Dat is de werkelijkheid die je als empirisch onderzoeker moet vooronderstellen.

* Dr. Harrie Jansen is socioloog en gepensioneerd als docent medische sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als onderzoekscordinator op het onderzoeksbureau IVO te Rotterdam. E-mail: hj.kwalon@gmail.com.

Terzijde 1

Het zijn bestaat. Maar is 'zijn' iets anders dan 'bestaan'? Ik heb Heidegger niet gelezen, maar ik vrees dat ik daar duizelig van zou worden.

Smaling zegt: de *sociale* werkelijkheid bestaat niet onafhankelijk van het 'denken, doen en laten van mensen' en is daarom niet objectief. Nee, natuurlijk niet, maar wel onafhankelijk van de blik van de onderzoeker daar gaat het hier om. De wereld draait door ook als je ligt te slapen. Wel is het bij mensen (en ook bij de bonobo's van Wester) lastig dat zij in de gaten kunnen hebben dat er iemand staat te kijken. Daardoor gaan zij namelijk anders denken en doen. En dat is een kernprobleem in alle empirisch sociaal onderzoek kwalitatief en kwantitatief: hoe kun je iets te weten komen over de sociale wereld zonder dat datgene wat je wilt onderzoeken door de waarneming verandert? Hier heeft de natuurwetenschap een groot voordeel (hoewel in de extreme details ook daar dit probleem bestaat).

Groenland trekt uit mijn stelling dat het bestaan van de objectieve(/externe) werkelijkheid niet te bewijzen is, de conclusie dat zowel kwalitatieve als kwantitatieve onderzoekers 'het kwalitatieve, subjectieve interpretatiekader als uitgangspunt moeten nemen'. Daar wil hij niet aan. Ik ook niet, maar ik volg de redenering niet. Wat mij betreft hebben kwalitatieve en kwantitatieve empirische onderzoekers van alle wetenschappelijke disciplines en interdisciplinaire vakgebieden namelijk hetzelfde probleem, *althans op dit abstractieniveau*. Dat was de inzet van mijn essay, die ook bij Wester niet goed is overgekomen.

Wester zegt: het bestaan van een objectieve werkelijkheid is een handige afspraak voor opvoeders, maar niet voor de wetenschap, want heeft niet elke wetenschap een eigen werkelijkheid als object, dus zijn er niet vele werkelijkheden en nog een stap verder is wat mensen 'de werkelijkheid' noemen niet een sociaal gedeeld denkbeeld? Dan zeg ik: ja, voor mijn part, maar al die wetenschappers hebben het probleem dat ze wel hun eigen werkelijkheid kunnen bedenken, maar daarom nog niet om de alledaagse werkelijkheid heen kunnen die zij moeten delen met andere burgers, bijvoorbeeld als ze te laat komen van hun interessante werk om de kinderen op te halen.

Je zou kunnen zeggen: wat maakt het uit of er een externe werkelijkheid bestaat, zolang wij plezier hebben in ons tijdverdrijf? Dat zou kunnen, maar van wetenschapsbeoefening kun je niet leven. Er moeten anderen zijn die brood voor ons bakken en huizen bouwen. Buiten het wetenschappelijk forum hebben we dus ook te maken met een maatschappelijk forum, waarin we de praktische relevantie van ons werk moeten kunnen waarmaken voor de bakkers, huishouders en bouwvakkers. En dus moeten we uiteindelijk in alledaagse taal kunnen verantwoorden wat we aan het doen zijn. Maar je kunt ook de hele maatschappij illusie noemen en doorgaan in een eindeloze spiraal van twijfel. Zoals gezegd: je gelooft dat er een externe werkelijkheid die je meent waar te nemen, bestaat of niet. Zo niet, dan ben je uitgepraat. Zo ja, dan moet je je met die werkelijkheid verhouden in alles wat je doet.

Bonobo (Wikipedia)

Terzijde 2

Genesis vind ik een mooi verhaal; anders dan ik vroeger geleerd heb, vat ik het niet historisch op, maar filosofisch/metaforisch. Bosch vindt dat ik te veel gewicht geef aan de taal, maar Genesis zegt: 'In den beginne was het woord', wat ik lees als: in den beginne is het woord. Descartes kan zonder woorden niet zeggen dat hij denkt, en zelfs niet eens denken. De taal is de schepping van de dingen zoals wij ze kennen. De woorden zijn de vruchten aan de boom der kennis. Wie daar eenmaal van heeft gegeten, is aan de eeuwige twijfel en schaamte overgeleverd en werkt zich in het zweet des aanschijns voor zijn zelfontplooiing. Dat is het verschil tussen ons adamo's en de bonobo's, die net als de eksters en andere dieren in het aards paradijs leven. Het paradijs bestaat, maar niet voor ons denkers/woordenaars.

Rapportage

Talige rapportage is niet alleen een vorm van weergave van de waarnemingen, maar ook een constructie van *de werkelijkheid zoals wij die kennen*. Ik deel de opvatting van Wester dat elke wetenschap een eigen werkelijkheid schept. Maar dat gebeurt pas bij het ordenen van waarnemingen, waarbij dan weer nieuwe vragen opdoemen, enzovoort. Er is een wisselwerking tussen theorie en empirie; aan de ene kant kun je niets waarnemen zonder iets van gerichte belangstelling voor een eerste identificatie en interpretatie van wat je tegenkomt en aan de andere kant dwingt elke nieuwe waarneming waarin iets ongekends opvalt tot nieuw nadenken, herinterpretatie, theorievorming, inductie en deductie. Misschien is dit ook wat Bosch bedoelt met de weerstand. We beginnen pas echt (theorie) te (be)denken als we iets tegenkomen dat we niet kunnen plaatsen. Maar hierin is kwalitatieve wetenschap niet anders dan kwantitatieve. In alle wetenschappelijke disciplines zijn zowel kwalitatieve als kwantitatieve dataverzameling en -analyse denkbaar.

Terzijde 3

De relatie tussen theorie en empirie en de functie van de wetenschappelijke disciplineren van het denken valt buiten het bestek van mijn essay. Dat is eigenlijk een hoofdstuk waar de commentatoren op vooruitlopen. Maar in de zijlijn wil ik er wel iets over zeg-

gen. Ik vat het onder de relatie tussen materieel en formeel object in de wetenschap. In de natuurlijke alledaagse taal benoemen we voorwerpen en hun kenmerken vanuit onze praktische ervaring. Dat noem ik materiële objecten. Bijvoorbeeld 'de mens' is het materiële object van de menswetenschappen. Maar elke menswetenschappelijke discipline onderscheidt zich door de belangstelling voor een specifieke set kenmerken die als een samenhangend geheel worden beschouwd, het formele object. Zo is de mens voor de biologie een organisme, voor de psychologie een persoon en voor de sociologie een interactor. Dat zijn drie verschillende formele objecten. Bij elk praktisch probleem, zoals 'depressie', kun je alle drie die disciplines inzetten voor een verklaring of diagnose. Maar de disciplines hebben hun eigen hok en van daaruit kun je niet in de andere hokken kijken. Therapeuten echter wel, want dat zijn practici, zij kijken in elk hok dat ze kunnen gebruiken. Sommige wetenschappers denken dat de discipline waarin zij geschoold zijn en waar zij hun status aan ontleen, praktisch relevanter is dan de andere. En er zijn er zelfs die denken of in elk geval impliceren in wat zij opschrijven dat hun formele object eigenlijk het materiële object is: wij zijn ons brein. Dat noem ik dan taalkundig een categoriefout.

Waarneming

Wester houdt ons voor dat de wetenschap juist heeft afgerekend met de onbetrouwbare zintuiglijke waarneming en deze heeft vervangen door instrumenten die volgens controleerbare afspraken moeten worden gebruikt. Dit voert hem vervolgens naar het thema van de twee werkelijkheden: theorie (onze denkbeelden) en empirie (onze meetgegevens). Dat is weer anders dan de tweedeling van Groenland in een wereld van dingen en een wereld van impressies. Ik zie de instrumenten eerder als hulp- en verlengstukken van zintuiglijke waarneming.

Ook Smaling vindt dat ik veel te veel belang hecht aan zintuiglijke waarneming, vooral waar het gaat om de sociale wetenschappen. Want daar zijn juist kwalitatieve methoden heel belangrijk. Hier sluipt de vermenging binnen van de tegenstelling kwalitatief-kwantitatief met andere tegenstellingen, waar ik in mijn essay mee begon en waarbij tegelijk de afgrenzing tussen empirisch en niet-empirisch onderzoek op de tocht komt te staan.

Ik weet natuurlijk wel dat sommige kwantitatieve onderzoekers doen alsof mensen ratten of zelfs machines zijn (formeel object!), maar dat maakt hun onderzoek niet meer of minder empirisch; wel sociologisch irrelevant en misschien moreel verwerpelijk, maar dat is een andere kwestie.

Kwalitatief onderzoek is interpretatie van interpretaties, zegt Smaling. Dat lijkt me juist voor belevingsgericht onderzoek zoals dat onder zorgcliënten of (potentiele) consumenten van handelswaar wordt gedaan. Maar daarbij rijst bij mij de vraag: interpretatie van *interpretaties van wat?* Is dat iets heel anders dan interpretatie van rapportages over waarnemingen?

Er kunnen redenen zijn om bepaalde vormen van sociaal onderzoek niet-empirisch te noemen. Die heb ik in mijn essay niet voor niets buitengesloten. Het zou mij veel waard zijn om niet-empirische methoden een naam te kunnen geven waarin dat niet-empirische karakter wordt benoemd en gespecificeerd.

Ik blijf erbij dat voor kwalitatief en kwantitatief empirisch onderzoek dezelfde vooronderstellingen gelden met betrekking tot de werkelijkheid, de waarneembaarheid en de rapporteerbaarheid van kenmerken van objecten en processen, en daarmee ook over de toetsbaarheid van wetenschappelijke uitspraken.

Dat zou wat mij betreft de basis zijn voor discussies over varianten in empirische methoden.